

УДК 811.161.2'27"13/16"(09)

Ірина Фаріон

КОРЕЛЯЦІЯ СУСПІЛЬНОГО СТАТУСУ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВНО-ЕТНІЧНОЇ (НАЦІОНАЛЬНОЇ) СВІДОМОСТІ У XIV–XVII СТОЛІТТЯХ

У дослідженні йдеться про кореляцію суспільного статусу староукраїнської мови у діяхронії (XIV–XVII ст.) та різні вияви мовно-етнічної (національної) свідомості у контексті багатомовного функціонування та бездержавного статусу України. У статті розкрито еволюцію теоретичного трактування мовно-етнічних взаємин у працях українських, європейських та американських дослідників і формалізовано дві базові теорії: нація і мова як соціально-економічна категорія та нація і мова як етнічно-політична категорія. Засвідчено щонайменше три вияви мовно-етнічної свідомості в умовах багатомовності та бездержавності: *мовно-етнічну незбіжність, часткову мовно-етнічну збіжність і повну мовно-етнічну збіжність*.

Ключові слова: діяхронія, мовно-етнічна свідомість, мовно-етнічна незбіжність, часткова мовно-етнічна збіжність, повна мовно-етнічна збіжність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Предметом нашого дослідження є кореляція суспільного статусу староукраїнської мови у діяхронії та різних виявів мовно-етнічної (національної) свідомості. Пропонуємо лише фрагмент із широкого дослідження про суспільний статус нашої мови в контексті діяхронної соціолінгвістики та крізь призму мовно-етнічної свідомості. Наша **мета** – розкрити характер пропонованих кореляцій та їхній вплив на утвердження староукраїнської (руської) мови та етнонаціональне самоусвідомлення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Центром діяхронних соціолінгвістичних досліджень є еволюція *статусу мови* як вивершення мови у впливі на суспільство. Лінгвісти празької лінгвістичної школи зазначають, що «*суспільний статус літературної мови полягає в ролі, яку вона виконує, відображаючи культурне життя і цивілізацію, конкретніше – роботу і результат наукової, філософської та релігійної думки, політичної і соціальної, юридичної та адміністративної*» [14, с. 134]. Соціолінгвістичний чинник проявляється передусім у змінах (підвищенні чи пониженні) соціолінгвістичного статусу. Термін *статус мови* (лат. status «становище») в історичному контексті трактуємо як правове становище мови в суспільстві, визначене законом, функціями мови в суспільстві, ставленням до неї її носіїв та їхньою мовною свідомістю [14, с. 23]. Термін *етнічна свідомість* трактуємо як сукупність уявлень, знань, настанов, спрямувань, сприйнятих особою в процесі етнізації, накопичених з досвіду власного

життя чи своєї етнічної групи про культуру, традиції, цінності, усвідомлення себе членом етносу, а також бачення свого народу серед інших [МЕЕД, с. 41]. *Етнос* сприймаємо як історичну спільність людей, об'єднаних мовою, виразно відмінною від інших культурою, власним менталітетом, усвідомленням єдності свого походження та культурної відмінності від інших спільностей, тобто *етнічною самосвідомістю*, вираженою у самоназві [13, с. 17–18; МЕЕД, с. 69]. Цими самоназвами є неперервні і найпоширеніші у досліджуваний період етноніми *русини, русь*, себто українці, і похідний лінгвономен *руська мова*, себто староукраїнська

Із кінця XIII–поч. XIV ст. назва *русь* поширюється на інші східнослов'янські землі не без впливу релігійного чинника, коли 1299 року церковна митрополія була перенесена до Володимира-на-Клязьмі, а в середині XIV ст. до Москви. Оскільки київські митрополити мали у своєму титулі слова «митрополит всея Руси», то і назву Русь перенесли на Володимиро-Московські землі [6, с. 24]. Перенесення цієї назви на білоруські терени найімовірніше пов'язано з підпорядкуванням білоруських земель у XIII ст. Литві, де білоруси впритул зіткнулися з етнічними литовцями, що активізувало в їхній свідомості відому назву *русь*. Отже, Русь – це рання українська багатоетнічна держава з єдиним державотворчим і консолідаційним етносом – русинами, себто українцями. Етнічна консолідація та етнічна структура Руси була головним об'єктом дослідження історика Михайла Брайчевського, який вперше розглянув її крізь політичний контекст, а не лише свідчення матеріально-духовної культури. Як доводить учений, взаємини між князівствами були різними, власне, з огляду на їхню етнічну різність [4, с. 363]. За слушним спостереженням англійських теоретиків націоналізму Джона Гатчинсона та Ентоні Д. Сміта, «*впродовж усієї історії етноси та нації викликали такі колективні пристрасті, схожі на природні потяги, які не вдалося викликати класам*» [5, с. 474]. Себто саме етнічність можна вважати рушієм історичного розвитку і використовувати поняття *етнічного статусу* у значенні становища особи або групи у системі відносин суспільства. Суб'єктивні показники цього етнічного статусу узагальнено проявляються через феномени *суспільної свідомості*: авторитет, престиж та інші оцінкові явища (гордість, солідарність, патріотизм або пригніченість, розчарованість, нігілізм тощо), а також самооцінку етнічної групи [МЕЕД, с. 55].

Стрижень етнічної самосвідомості і реалізація етнічного статусу полягає у протиставленні *ми – вони*, що виявлене у самоназвах. Поряд із відокремленими етнічними свідомостями різних етносів у Руській державі існувала і загальнослов'янська метасвідомість, сфокусована у лексемі *словени*, а також термінах *словѣньскыи языкъ* як наслідкові кирило-методіївської традиції у вигляді спільної православної Церкви, писемності та церковнослов'янської мови. Сприяло цьому і централізоване управління держави. Створення слов'янської писемності і слов'янської літературної мови стало новим поштовхом до посилення загальнослов'янської

свідомості [28, с. 245]. Цей чинник неабияк скріплював радянський термін *давньоруська народність*. Якщо етнічна свідомість реалізувалась в окремому мовному вияві, то усвідомлення слов'янами близькості слов'янських мов було невід'ємним складником їхньої метасвідомості. Можемо лише здогадуватись про усвідомлення самими слов'янами близькості їхніх наріч, проте факт називання церковнослов'янської мови *своєю*, а часом і тотожної з руською (староукраїнською) – очевидний і наскрізний.

Які мовні вияви на ту пору мала *етнічна свідомість*? Існують чималі напрацювання українських та закордонних мовознавців про мову (чи мови) часів Руси, проте рубіконовим поняттям, суголосним із *давньоруською народністю*, є термін *спільна давньоруська мова*, за яким насправді приховано і спотворено правдиві і складні мовно-етнічні процеси. Серед методологічних помилок у трактуванні зазначеної спільності лежить «змішування понять етнічного з політичним». Саме воно породжує «досі хибне твердження про мовну одність», тоді як Русь (особливо в XI–XII ст.) – це державно-політичне утворення з основним українським (руським) та іншими колонізованими етносами [11, с. 246; 20, с. 149]. Відтак спільність князівської династії чи літературної мови не свідчить ніяк про етнічну чи мовну спільність. Якщо для російських дослідників так званого дорадянського і радянського часу цей термін – це більше, ніж ідеологічна мантра, то українські вчені, крім офіційної радянської науки, мали на цю проблему різні погляди. Одні обстоюють існування проміжної ланки між праслов'янською і окремими східнослов'янськими мовами – *спільносхіднослов'янської (спільноруської)* і *давньоруської мов* (та ще й по-різному хронологічно їх тлумачать) – і безпосереднього їхнього розвитку з діалектів праслов'янської мови [27, с. 281]. Основним ідеологом доісторичного поняття гаданої *спільноруської прамови* був Олексій Шахматов, від якої він відрізняє історичну *староруську мову*, що дійшла до нас у пам'ятках домонгольського періоду (XI–XIII ст.) [цит. за 11, с. 233–234]. Водночас учений умотивовував безпосередній зв'язок між Києвом як політичним центром Руси і старокиївським (полянським) говором як основою літературної мови того часу, що існувала, на його думку, у вигляді міського *койне*, відмінного від мовлення довколишнього сільського населення [цит. за 15, с. 25]. Яскравим супротивником цієї теорії був Степан Смаль-Стоцький. Учений називав *праруську мову* «фікцією» і тлумачив різність мовних ознак винятково на діалектному матеріалі зі спільним праслов'янським коренем [26, с. 84, 105, 111]. Про те, що і мова, і народ постають із племен, племена з родів наголошував Іван Огієнко [20, с. 152–153]. Юрій Шевельов, зауваживши, що «справжня, «жива» українська мова не була «давньоруська», ніколи не була «спільноруська», ніколи не була тотожна з російською...», також виводив її безпосередньо з праслов'янської, проте визначав для цього тривалий хронологічний відрізок від VI до XVI ст. і два чітко окреслені діалектні ареали: киево-поліський і галицько-подільський

[29, с. 204–205, 197–199]. Так званий багатоступеневий розвиток східно-слов'янських мов: праслов'янська мова – давньоруська – українська (білоруська, російська) – вчений, як і Олекса Горбач, називав *«офіційною обов'язковою (партійною) догмою»*, що запанувала від 1930-х років у СРСР [29, с. 193; 50, с. 208–210].

Сучасний історик мови Григорій Півторак вважає, що термін *давньоруська мова* має право на існування, *«але вживати його правомірно лише щодо писемно-літературної мови»*, тоді як історія народно-діалектного мовлення розвивалася за своїми внутрішніми законами, що поступово склали неповторність української мови з її базовими фонетичними ознаками, утвердженими після занепаду зредукованих [ъ] та [ь] в половині XI ст. [22, с. 272, 275, 277]. Системний аналіз південноруських явищ у так званому давньоруському континуумі здійснив Василь Німчук, виділивши основні південноруські явища у фонетиці, морфології, синтаксисі, лексиці та словотворі. Вчений трактує давньоруську мову як *«динамічну єдність діалектних масивів»* і наголошує на виробленні у Києві своєрідної спільної мови – *койне*, в основі якої був говір полян [16, с. 95–208, 223].

Поняття *етнічної самосвідомості* в діяхронії як невіддільної від усвідомлення власної мови актуалізували сучасні вчені Юрій Шевельов та Василь Німчук, проте історія цієї проблеми сягає праць Вільгельма Гумбольдта, Геймана Штейнталя, Олександра Потебні, Леона Вайсгербера та ін. [14, с. 17–18]. Якою є роль мови у процесах етнічного самоусвідомлення? Позаяк грецька лексема *εθνος* означає *«громада, плем'я, народ»* [ЕСУМ 2, с. 173], то взаємозумовленість понять *етносу* та *мови* самоочевидна, що чітко окреслив Василь Німчук: *«Мовна свідомість моделює етнічну й навпаки – етнічне самоусвідомлення зумовлює самоусвідомлення своєї мови як окремої. Тому можна твердити, що конкретна етнічна мова, мова певного народу має такий же вік, як його етнічна самосвідомість»* [19, с. 4]. Водночас учений зауважує, що не тільки мова живого спілкування визначає його «етнічне обличчя», але і літературна мова також [18, с. 258]. Самосвідомість у визначенні окремоті своєї мови, особливо серед споріднених мов, є найпевнішою запорукою успішного розвитку мови та набуття нею високого суспільного статусу. Юрій Шевельов таку мову називає *«новоусвідомленою мовною одиницею»*, зматеріалізованою, звісно, у власному лінгвономені. І цей етап не лише є лінгвістичним фактом, а насамперед соціально-психологічним [29, с. 195–196]. Звідси доречним є композитне поняття *мовно-етнічної свідомості* як неподільного цілого. Чи не вперше його використовує Василь Німчук, структуруючи це поняття в середині себе: *«...у складі етносу певні сукупності людності в силу різних причин – внутрішніх (діалект, фольклор, побут тощо) та зовнішніх (державна належність, географічне середовище і т. д.) можуть вважати себе ближчими між собою, ніж інші складові частини етносу, ідентифікувати себе як етнічна група»* [17, с. 75].

Засадничість поняття *самосвідомості* в етнічній належності обґрунтоване і тим, що мови з найменшими відмінностями – це різні мови, якщо їхні носії усвідомлюють себе різними народами, і, навпаки, віддалені діалекти є однією мовою, якщо мовці не перестають себе усвідомлювати одним народом [2, с. 229]. Зауважує на понятті самосвідомості Василь Німчук: «*Сукупність наріч (діалектів, говорів, говірок) є мовою, коли носії його усвідомлюють як щось таке, що притаманне тільки їм, вважають себе окремим етносом*» [17, с. 74]. Наголосимо, що літературна мова також визначає «етнічне обличчя» населення і є могутнім чинником у виробленні єдиної етнічної свідомості, і саме вона претендує на відповідний статус. Об'єктом нашого дослідження є власне «*літературна (чи писемна книжна) мова*», самоназвана *руською* в XIV–XVII ст. В українському мовознавстві проблема літературної мови часів Середньовіччя на загал зводиться до існування двох функційно і генетично різних мов – старослов'янської (церковнослов'янської з південною основою) і давньоруської (чи давньокиївської) [15, с. 21–31; 20, с. 150; 23, с. 102–103] або ж існування однієї літературної мови з високим, середнім і зниженим стилем [25, с. 3–11]. Цю мову названо то *давньоруською літературною*, то *давньокиївською літературною мовою*, то *староруською* [25, с. 4, 11]. Окремий погляд висловив Юрій Шевельов, засумнівавшись в існуванні паралельного другого варіанта літературної мови через те, що він також містить церковнослов'янську основу [29, с. 203].

Розлоге обґрунтування двох літературних мов – давньоруської (чи спільнодавньоруської писемно-літературної мови) і старослов'янської давньоруської редакції (церковнослов'янської) – на основі лінгвістичного аналізу пам'яток дав Василь Німчук. У Русі співіснували і взаємодіяли дві літературні мови: *старослов'янська*, що обслуговувала потреби православної релігії, та *давньоруська*, що функціювала у світських колах (юридичні акти, літописи, художня література) [15, с. 31]. Традиція послуговуватися двома мовами – переважно церковнослов'янською у церковному житті, та давньоруською – у світському – перейшла і в наступні XIV–XVII ст. з певними змінами, зумовленими суспільно-історичними процесами та їхнім новим відображенням у суспільній свідомості. У період XIV–XVII ст. на особливу увагу заслуговує кореляція *мовної* та *етнічної свідомості* і наповнення терміна *мовно-етнічна свідомість*. Проте суспільна реальність досліджуваного періоду набагато складніша за просте ототожнення тих понять. Нагадаємо, що з середини XIV ст. Київщина, Переяславщина і Сіверщина, разом із відірваною від Галичини Волинню, ввійшли до ВКЛ [Великого князівства Литовського]. До 1569 року вони виявилися об'єднаними з білоруськими і навіть частиною російських земель, проте це не призвело «до інтеграції населення цих земель у єдиний етнос» [3, с. 196]. Натомість об'єднання Галичини і Волинсько-Наддніпрянських земель у результаті Люблинської унії 1569 року запустило в хід колосальні консолідаційні процеси в

етнонаціональній царині та свідчення тяглості «старожитніх» руських традицій [3, с. 208].

Суспільна реальність засвідчує щонайменше три вияви мовно-етнічної свідомості в умовах полілінгвізму та бездержавності: *мовно-етнічна незбіжність* (коли етнічне усвідомлення себе українцем не передбачає публічного використання староукраїнської (руської) мови), *часткова мовно-етнічна збіжність* (коли етнічне усвідомлення себе українцем зумовлює часткове використання староукраїнської (руської) мови у публічній сфері) і *повна мовно-етнічна збіжність*, де етнічність і мовний код збігаються, що є рідкісним явищем на ту пору і його можна трактувати як високий рівень мовно-етнічної чи національної свідомості. Такий, звісно, за сучасними мірками, розбалансований стан мовно-етнічної свідомості обумовлений не лише «духом часу», але і націленістю корінних еліт передусім на релігійний вимір суспільства. Натомість «вибір мови», зрозумілої, народної, «*видається поступовим, неусвідомленим, прагматичним, щоб не сказати довільним кроком*», на відміну, скажімо, від свідомої мовної політики XIX ст. [1, с. 63]. Зазначений період прийнято вважати часом династичних держав, конфесійних спільнот, універсально-мовних моделей трактування світу, зокрема крізь призму латини, грецької чи церковнослов'янської мов. Проте саме у лоні того часу (зокрема, на зламі XVI–XVII ст.) викристалізуються окремі мовно-етнічні (національні) спільноти з окремою мовно-етнічною свідомістю, себто *збіжною мовно-етнічною свідомістю*, що стануть передвісниками творення модерних націй.

Основна ж ідейно-політична ідеологема українського простору того часу звучить як *gente Ruthenus, natione Polonus* («народу українського, держави польської», або «племени українського, нації польської») [12, с. 331, 347] – так званий подвійний стандарт самоідентифікації за етнічним походженням і державною належністю. Звідси і розбалансований характер мовно-етнічної свідомості, що, зрештою, вилилось у заповільнений спосіб формування української нації та державності, на відміну від польської чи чеської та західноєвропейських мовно-етнічних (національних) спільнот і, відповідно, загрожений суспільний статус староукраїнської (руської) мови, юридично втрачений 1696 року. Слушно зауважено, що етнічна самосвідомість як чинник державотворення – найвагоміша ознака етнічної належності, позаяк забезпечує нації внутрішню єдність і відмежування від інших націй [14, с. 18]. Це промовисто засвідчує досліджуваний матеріал, проте, одночасно з дуже сильними спільнослов'янськими орієнтаціями, об'єднаними сакральною церковнослов'янською мовою. Водночас саме на досліджуваний період припадає суб'єктивно-ціннісне вживання терміносполуки *природжений язык* у соціальному контексті обстоювання свого права на вживання рідної мови в багатомовному середовищі. Термін *природжений язык* кореспондується з ширшим терміном *природне право корінного етносу*, що виконує засадничу націє- та державотворчу функцію

[30, с. 227]. Отже, *рідна мова* – це поняття етнічне, психологічне та соціальне одночасно, що передусім засвідчує зв'язок людини з її власним родом, а через нього – з етносом. Звідси таку мову можна називати *етномовою* [2, с. 45–46]. На термін *етнічна мова* без дефініції натрапляємо з прив'язанням до діалектної сфери в одному з досліджень Василя Німчука [19, с. 4].

Загальноприйнятий і стереотипний погляд на кореляцію між *етносом* та *нацією* полягає начебто у неприпустимості на сучасному етапі гуманітарних студій змішувати їх та ототожнювати, позаяк, по-перше, нація як спільнота належить до витвору модерного часу; по-друге, якщо розуміти під нацією етнічну спільноту, то це лише стадійно найпізніша форма етносу. Отож поняття *нації* і *національного* щодо поняття *етносу* та *етнічного* корелюються як вужче поняття до ширшого [3, с. 11; 10, с. 38–41]. Такий погляд поширений і серед європейських, американських та канадських істориків, загальним виразником яких став Андреас Кеппелер [9, с. 15, 23]. Існує, звісно, й інший погляд, за яким «*етнічність та націоналізм – це одне й теж*», що зливається в очевидне поняття *етнонаціоналізму* [21, с. 121].

Досліджуваний нами часовий відрізок сягає найвищого суспільно-політичного спалаху під час національно-визвольних змагань 1648–1658 рр. На думку Василя Балущка, ці події «*фактично започаткували в Україні процес націєтворення*», а козацтво – це вже «*феномен модерної епохи*» [3, с. 284, 237], який через поразку цієї революції, а саме розтину України за Андрусівським перемир'ям 1667 року межі її одвічними супротивниками-ворогами Московією та Польщею, зостався незавершеним. Проте козацький наступ призвів до заселення українцями степових районів півдня і південного сходу. Це, своєю чергою, запустило в хід нові південно-східні говори як основу народної мови і створило передумови, щоб надалі незавершений процес націєтворення «*етнографічного типу етнічності*» перейшов «*до національного*» [3, с. 284]. Найяскравішим виявом народження нової свідомості став уживаний хоронім *Україна*, що згодом призвело до радикальних змін у топоніміці, політонімії та етніонімії – себто утвердження цієї назви як загальної для країни й держави, а також похідного від неї етніоніма *українці*.

Свою силу аргументів має також інше трактування *етносу* / *нації* (в основі з мовою) не як соціально-економічних, а етнічно-політичних категорій, не як процесу стадійного домодерного чи модерного розвитку, а як неперевного руху – себто примордіалістський погляд на формування нації. Серед найвідоміших прихильників і пропагаторів тієї теорії переважно англійські історики та політологи Г'ю Сетон-Вотсон, Ентоні Сміт, Джон Армстронг, Кляус Цернак, Едріан Гастингс, Ернест Гелнер. Примордіалісти сповідували переконання про давнє (середньовічне) формування української нації, синтез різних етапів її розвитку та вирішальний вплив мовних та етнічних кордонів (зони поширення української мови та переважання етнічно українського населення) і

вирішальний вплив цього на формування держави [24, с. 41]. Дослідження нашої мовної історії як мовної свідомості і мовного статусу сповна підтверджує цю тезу і подає додаткові аргументи.

Серед видатних українських мислителів та істориків тяглість стереотипного ланцюжка *етнос – народ – народність – національність – нація* спростовує Ярослав Дашкевич, заступаючи цей ланцюжок тріадою *плем'я – народ, або етнос – нація* з відповідними рівнями свідомості. Вчений заперечує зведення свідомості на межі XVI–XVII ст. тільки до етнічної, а зауважує на її кореляції: «...при наявності національної свідомості етнічна свідомість – це її органічна складова частина, фундамент, на якому виростає національна свідомість» [8, с. 67]. Відтак у «лавиноподібній» національній свідомості на зламі XVI–XVII ст. Ярослав Дашкевич убачає різні рівні свідомості: нижчий, *етнічний*, виявлений у поширенні самоназви *руський народ*; протиставність іншим народам, що названі саме так на ту пору, – ляхам, москалям, жидам, туркам, татарам; усвідомлення спадкового чинника «руської крові» (див. Мелетій Смотрицький); усвідомлення кордонів зі степом, Московією, Польщею та Угорщиною, Молдовою та Білоруссю. Вищий, *ідеологічний* рівень національної свідомості, втілений через боротьбу за національні права (української шляхти, духівництва, міщанства за рівноправність із поляками та ін.); боротьбу за історичні традиції тяглості нації від часів Руси; боротьбу за права староукраїнської (руської) мови; засудження зради як викристалізованого поняття *національного ренегатства*; національну суть релігійних конфліктів із протиставленням українців (русинів) – полякам; національне мотивування козацьких повстань – і, зрештою, створення держави Запорозька Січ [8, с. 72–73].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, як засвідчило наше дослідження, кореляція суспільного статусу староукраїнської мови та мовно-етнічної (національної) свідомості виявляється у пропонованому загальному терміні *мовно-етнічної (національної) свідомості*, що, залежно від часу, предмета, умов та фактів дослідження, реалізована в окремих термінах-реаліях: *мовно-етнічної незбіжності, часткової мовно-етнічної збіжності і повної мовно-етнічної (національної) збіжності*. Відтак формулюємо визначення *мовно-етнічної (національної) свідомості* як усвідомлення народом своєї етнічності через мову, що виявлено у трьох зазначених категоріях як ціннісних настановах українців у XIV–XVII ст.

Умовні скорочення джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

МЕЕД – Мала енциклопедія етнодержавознавства / [відп. ред. Ю. І. Римаренко]. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.

Список використаної літератури

1. Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 271 с.
2. Антошкіна Л. І. Соціолінгвістика : навч. посіб. / Л. І. Антошкіна, Г. М. Красовська, П. І. Сигеда, О. М. Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 355 с.
3. Балушок Василь. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія / Василь Балушок. – Біла Церква : Вид-во Пшонківський О. В., 2008. – 304 с.
4. Брайчевський М. Походження Русі / Михайло Брайчевський // Вибрані твори. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 179–390.
5. Гатчінсон Джон, Сміт Д. Ентоні. Що таке етнічність // Націоналізм : Антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 468–476.
6. Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) в Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй / А. І. Генсьорський // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1962. – Т. V. – С. 16–30.
7. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських / Олекса Горбач // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 206–225.
8. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) / Ярослав Дашкевич // Сучасність. – 1992. – № 3. – С. 65–74.
9. Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії / Андреас Каппелер // Україна. Процеси націотворення / [упоряд. Андреас Каппелер ; пер. з нім.]. – К. : К.І.С., 2011. – С. 13–28.
10. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : моногр. / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
11. Ковалів П. Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами / Пантелеймон Ковалів // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 226–250.
12. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–XVII ст. / Литвинов Володимир. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
13. Макарчук С. А. Етнічна історія України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – К. : Знання, 2008. – 471 с.
14. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Галина Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 212 с. – (Сер. : «Мова і соціум»; вип. 2).
15. Німчук В. В. Початки літературних мов Київської Русі / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 21–31.
16. Німчук В. В. Походження й розвиток мови української народності / В. В. Німчук // Українська народність. Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 191–234.
17. Німчук В. В. Аспекти дослідження проблеми етноглотогенезу українців / В. В. Німчук // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII століть. Вип. 2. Матеріали наук. конф. пам'яті Л. П. Жуковської. – К., 1995. – С. 69–83.
18. Німчук В. Південні давньоруські говори – основа української мови / Василь Німчук // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 258–269.

19. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 3–14.
20. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко // Історія української мови : хрестоматія. – К. : Либідь, 1996. – С. 137–155.
21. Основи етнодержавознавства : підруч. для студ. гуманіт. спеціал. вищ. закл. освіти / [за ред. Юрія Римаренка]. – К. : Либідь, 1997. – 655 с.
22. Півторак Г. Коли ж виникла українська мова? / Півторак Григорій // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 270–279.
23. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г. П. Півторак. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.
24. Портнов Андрій. Сучасна історіографія українського націотворення: кілька спостережень / Андрій Портнов // Україна. Процеси націотворення / [упоряд. Андреас Каппелер ; пер. з нім.]. – К. : К.І.С., 2011. – С. 39–47.
25. Русанівський В. М. Ще про дві літературні мови в Київській Русі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 3–11.
26. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення / Степан Смаль-Стоцький // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 48–119.
27. Тараненко О. Мова Київської Русі : вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем / Олександр Тараненко // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 280–286.
28. Толстой Н. И. Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян / Н. И. Толстой // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – М. : Наука, 1982. – С. 236–249.
29. Шевельов Юрій. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії / Юрій Шевельов // Історія української мови : хрестоматія / [упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко]. – К. : Либідь, 1996. – С. 191–205.
30. Шишкін В. І. Мова як складник державотворення / В. І. Шишкін // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 221–231.

Фарион Ирина. Корреляция общественного статуса староукраинского языка и языково-этнического (национального) сознания в XIV–XVII вв. В исследовании речь идет о корреляции общественного статуса староукраинского языка в диахронии (XIV–XVII вв.) и различных проявлениях культурно-этнического (национального) сознания в контексте многоязычного функционирования и безгосударственного статуса Украины. В статье раскрыта эволюция теоретической трактовки культурно-этнических отношений в работах украинских, европейских и американских исследователей и формализованы две базовые теории: нация и язык как социально-экономическая категория и нация и язык как этнически политическая категория.

Проанализированная общественная реальность показала минимум три проявления культурно-этнического сознания в условиях многоязычия и безгосударственности: *культурно-этническое несходство* (когда этническое осознание себя украинцем не предусматривало публичного использования староукраинского языка), *частичное культурно-этническое сходство* (когда этническое осознание себя украинцем приводило к частичному использованию староукраинского языка в публичной сфере) и *полное культурно-этническое сходство*, где этничность и язык совпадали, что является редким явлением в ту пору – и его можно трактовать как высокий уровень культурно-этнического или национального сознания.

Такое состояние культурно-этнического сознания вытекало из господствующей в ту пору политической идеологии украинского пространства: *gente Ruthenus, natione Polonus* - так называемый двойной стандарт самоидентификации по этническому происхождению и государственной принадлежности. Это в конце концов привело к затрудненному и замедленному до сих пор способу формирования украинской нации и государственности, в отличие от польской или чешской и других западноевропейских культурно-этнических (национальных) сообществ.

Ключевые слова: диахрония, культурно-этническое сознание, культурно-этническое несходство, частичное культурно-этническое сходство, полное культурно-этническое сходство.

Farion Iryna. The Correlation Status of the Old Ukrainian Language and the Linguistic and Ethnical (National) Consciousness in XIV-XVII cc. The research focuses on the correlation between public status of the Old Ukrainian language in diachrony (14–17 cc.) and different displays of linguistic and ethnical (national) consciousness in the context of multilingualism and non-state status of Ukraine. In the article, it is revealed the evolution of theoretical interpretation of lingual and ethnical relations in the works of Ukrainian, European and American researchers and it is formalized two basic theories: nation and language as a socio-economic category and nation and language as an ethnic-political category.

The analyzed social reality proved at least three displays of linguistic and ethnical consciousness under conditions of multilingualism and non-statehood: *linguistic and ethnical divergence* (when ethnic awareness of oneself as Ukrainian did not mean to use Old Ukrainian publicly), *partial linguistic and ethnical convergence* (when ethnic awareness of oneself as Ukrainian determined to use partially the Old Ukrainian language in the public sphere), and *full linguistic and ethnical convergence*, where ethnicity and language coincided which was a rare phenomenon at that time – and it could be interpreted as a high level of linguistic and ethnical or national consciousness.

Such condition of linguistic and ethnical consciousness was a result of that time predominant political ideologeme of the Ukrainian space: *gente Ruthenus, natione Polonus* – so called double standard of self identification according to ethnic origin and nationality. Finally, it caused complicated and delayed till now method of formation of Ukrainian nation and statehood unlike Polish or Czech and other West European linguistic and ethnic (national) societies.

Key words: diachrony, linguistic and ethnical consciousness, linguistic and ethnical divergence, partial linguistic and ethnical convergence, full linguistic and ethnical convergence.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2014